

Шепель Ю. О.,

ORCID ID: 0000-0002-3182-3128

*доктор філологічних наук, професор,
академік Національної академії наук вищої освіти України,
професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕКЛАДУ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню однієї з актуальних у перекладознавстві проблем, а саме перекладу якісних прикметників з російської мови українською. Проаналізовано семантично-структурний потенціал якісних прикметників, зокрема кольороназв, визначено особливості їх перекладу з близькоспоріднених мов. Метою статті є з'ясування особливостей перекладу якісних прикметників російської мови українською, рівня збереження авторської концепції та опис морфологічних трансформацій речень із якісними прикметниками під час перекладу творів російської літератури. Об'єктом дослідження є явище перекладу близькоспоріднених мов, зокрема якісних прикметників. Предметом дослідження стали способи відтворення якісних прикметників на позначення кольору російської мови під час перекладу їх українською. Дослідження семантики якісних прикметників стосується загальнокатегорійної природи прикметників як класу слів із притаманною їм домінантою ознаковості, що демонструє абстрагованість і аналітизм мисленнєвої діяльності людини, завдяки чому ознака розгадується окремо від референта. Виявлення й аналіз закономірностей семантико-граматичної структури якісних прикметників здійснено на матеріалі української та російської мов під час перекладу художніх текстів. Дослідженням встановлено, що 95% речень із якісними прикметниками перекладено повним еквівалентом, що підтвердило близькоспорідненість російської та української мов. Тобто відбувається трансформація мовних знаків тексту оригіналу в мовні знаки тексту друготвору. За результатами аналізу виявлено, що у східнослов'янських мовах збереглися й набули подальшого розвитку спільні граматичні категорії роду, числа, особи, часу, виду тощо. Однак спостерігаються певні зміни в кожній зі слов'янських мов, у тому числі в російській та українській, що позначається на перекладі з однієї мови іншою. Зокрема, перекладаючи речення з якісними прикметниками з російської мови українською, вдаються до лексичних і морфологічних трансформацій, до калькування з елементами транслітерації та транскрибування, зміни суфіксів, префіксів та закінчень. Переклад зводиться до відтворення у мові перекладу значення, змісту мовних знаків першотвору. Отож форма мовного знака, слова у перекладеному тексті відтворює значення слів в оригінальному тексті.

Ключові слова: мова першотвору, мова друготвору, кольороназва, еквівалент, лексичні та морфологічні трансформації, ступені порівняння.

Постановка проблеми. У статті порушено тему якісних прикметників та особливостей їхнього перекладу з російської

мови українською. Для сучасних східнослов'янських мов (як і для більшості слов'янських) характерні ті самі лексико-граматичні класи слів – частини мови, які в основному мають однакову систему словозміни і словотворення. У східнослов'янських мовах збереглися й набули подальшого розвитку спільні граматичні категорії роду, числа, особи, часу, виду тощо. Проте спостерігаються й певні зміни в кожній зі слов'янських мов, у тому числі й у російській та українській, що позначається під час перекладу з однієї мови іншою.

Прикметником називається частина мови, яка виражає статичну ознаку за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка. За значенням і граматичними особливостями прикметники поділяються на якісні й відносні. До розряду якісних належать прикметники, які позначають безпосередні, прямі, закладені в самій суті предметів ознаки, здатні, як правило, виявлятися з різною мірою або інтенсивністю. У російській та українській мовах у прикметниках поряд зі спільними рисами існують також певні відмінності, які потрібно враховувати під час перекладу. Особливо це стосується групи якісних прикметників.

Обрана тема є актуальною, оскільки питання перекладацьких трансформацій за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, останнім часом привертає особливу увагу вітчизняних, зарубіжних літературознавців та перекладачів. Особливої актуальності ця тема набуває з огляду на прийняття Закону про мову Верховною Радою України у квітні 2019 року. Перекладацькі трансформації здійснюються мовними одиницями, що мають як план змісту, так і план вираження, вони мають формально-семантичний характер, перетворюючи як форму, так і значення вихідних одиниць.

Метою статті є визначення особливостей перекладу якісних прикметників російської мови українською, рівня збереження авторської концепції та опис морфологічних трансформацій речень із якісними прикметниками під час перекладу творів російської літератури.

Об'єктом дослідження є явище перекладу близькоспоріднених мов, зокрема якісних прикметників. **Предметом дослідження** стали способи відтворення якісних прикметників на позначення кольору російської мови під час перекладу їх українською.

Виклад основного матеріалу. У російській і українській мовах у прикметників поряд зі спільними рисами існують і певні відмінності, які необхідно враховувати при перекладі. Особливо це стосується групи якісних прикметників.

Якщо прикметники виражають неповноту ознаки (вони переважно позбавлені емоційного забарвлення), то в російській і українській мовах вони при перекладі мають різні суфікси, хоча й споріднені коренем: російським суфіксам **-оват-**, **-еват-** відповідає український **-уват-/-юват-**: *угреватый – вугруватий*.

Високий ступінь вияву ознаки і здебільшого відтінків згубності, зневажливості передаються суфіксами в російській мові **-ущ-/-ющ-**, **-енн-**, а в українській мові суфіксами **-езн-**, **-елезн-**: *длиняющий – довжелезний, художющий – худезний* та ін.

Перекладаючи прикметники із суфіксом **-чив-**, звертаємо увагу, що в українській мові йому відповідає суфікс **-лив-**: *вдумчивый – вдумливий, влюбчивый – влюбливий, доверчивый – довірливий* тощо.

Російський суфікс **-ическ-** у прикметниках передається українським **-ичн-/-ичн-**: *вулканический – вулканічний, автоматический – автоматичний, сатирический – сатиричний, диетический – дієтичний* тощо.

Російському прикметниковому суфіксу **-енн-** в українській, як правило, відповідають **-н-**, **-ян-**, **-ч-**, **-ов-**, **-ев-**, **-лив-**, **-яв-**: *ведомственный – відомчий, огненный – вогняний, умственный – розумовий, чувственный – почуттєвий, письменный – письменний, болезненный – хворобливий* тощо.

Розглянемо особливості перекладу якісних прикметників з російської мови українською на матеріалі художньої літератури:

Російська мова	Українська мова
<i>Суди меня судом своим суровым</i>	<i>Суди мене судом своїм суворим,</i>
<i>Современник! – Потомки беспристрастны</i>	<i>Сучаснику! – Нащадки неупереджені</i>
<i>Простят мне и ошибки, и колебания,</i>	<i>Простять мені і помилки, і вагання,</i>
<i>И поздною тоску, и радость преждевременную, – им будет говорить моя спокойная любовь</i> (Е. Плужник) [14, с. 512].	<i>І пізній сум, і радість передчасну, – їм промовлятиме моя спокійна любов.</i>

У наведеному реченні чотири якісні прикметники називають безпосередні ознаки. Переклад здійснюємо методом калькування через повний еквівалент. При перекладі якісного прикметника *поздною тоску* відбуваються морфологічні трансформації зі зміни роду, пор. *пізній сум*, та відповідна зміна закінчень: (рос.) **-юю** (*поздною*) – (укр.) **-ій** (*пізній*). У мові другого твору збережено авторську концепцію, ідейний задум поезії.

Російська мова	Українська мова
<i>Роскошными красными гнездами отцветает заячья капуста, угольками горит в безлистных кустах обильный терновник; белый поздреватый тысячелистник пахнет густо, перебивая грустные дуновения привядших трав и цветов</i>	<i>Розкішними червоними гніздами одцвітає заяча капуста, жаринами горять у безлистих кущах рясний терен; білий ніздруватий деревій пахне густо і владно, перебиваючи сумовиті повітряні прив'ялих трав і квітів</i> (М. Стельмах) [15, с. 441].

У поданому реченні сім якісних прикметників, які досить вдало передали осінні кольори рослин, їх зів'ялий вигляд та допомогли зрозуміти задум автора. Переклад здійснено методом калькування з елементами транслітерації повним еквівалентом.

Російська мова

Солнце заходило. Его закат был яркий и ясный, но спокойный, и ветер стадал: почти верный признак того, что завтра утром погода будет сухая и безветренная. Самая благоприятная для глухариных токов... (А. Куприн) [14, с. 456].

У цьому реченні сім якісних прикметників, які передали ознаки заходу сонця та прикмети щодо передбачення погоди наступного дня. Переклад здійснено методом калькування з елементами транслітерації повним еквівалентом. Російський складений якісний прикметник найвищого ступеня порівняння *самая благоприятная* перекладено українським прикметником *найсприятливіша*.

Російська мова

Ночь стала ещё тише, ещё глубже и гуще. Едва-едва слышимый звук раздаётся около меня, у моих ног. (А. Куприн) [14, с. 456].

У поданому реченні чотири якісних прикметники, три з них ужиті в короткій формі з підсилювальними словами *еще – ще*, що передає найвищий ступінь вияву ознаки: ніч була *тиха, глибока, густа*, а стала *ще тихіша, ще глибша і густіша*. Переклад здійснено методом калькування з елементами транслітерації повним еквівалентом.

В українській і російській мовах прикметники на позначення кольору утворюють суфіксальним, префіксальним, постфіксальним способами оформлення. У прикметниках з мотивованими основами вживають суфікси двох груп:

- 1) суфікси, за допомогою яких утворюються похідні з новим значенням;
- 2) суфікси, які надають похідним додаткових відтінків зменшеності чи збільшеності або суб'єктивної оцінки.

До продуктивних словотвірних типів прикметників належать відприкметникові та відіменникові деривати із суфіксами **-ав-/-яв-**, **-уват-/-юват-**, **-аст-/-яст-**, які виражають неповноту або частковий вияв ознаки, названої мотивувальним словом:

Російська мова

желтоватый
седоватый
чернявый
синеватый
желтоватый
черноватый
рыжеватый
белесый

Українська мова

жовтавий
сивавий
чорнявий
синюватий
жовтуватий
чорнуватий
рижуватий
білуватий

Надмірно виявлену ознаку колірності виявляє в російській мові суфікс **-ющ-**. Його відповідниками в українській мові є суфікси **-ющ-**, **-юч-**, **-езн-**, пор.:

Російська мова

белющий
синющий
краснющий
желтоющий
зеленющий
краснющий
чернющий

Українська мова

білючий
синючий
червонючий
жовтоючий
зеленючий
червонезний
чорнезний

Суфікси цієї групи можуть приєднуватись тільки до ад'єктивної основи і надавати новоствореному слову різних експресивно-оцінних значень. Ці значення пов'язані з категорією суб'єктивної оцінки предмета і його ознак. Значення збільшення та згубності ознаки передається в російській мові суфіксами *-уч-, -ющ-*, а в українській мові – суфіксами *-єзн-, -ач-/яч-, -ущ-/ющ-*, пор.: (рос.) *краснощитый, чернющий* – (укр.) *червонезний, чорнячий*.

Значення різних ступенів вияву ознаки виражається в російській мові суфіксами *-еньк-, -оньк-, -юсеньк-*, а в українській – суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-* [19, с. 16], наприклад:

Російська мова	Українська мова
<i>синенький</i>	синенький
фіолетовенький	фіолетовенький
беленький	біленький
рыженький	руденький
черненький	чорненький
желтенький	жовтенький
голубенький	блакитненький
красненький	червоненький
зелененький	зелененький
белесенький	білесенький
рыжусенький	рудесенький
чернѣхонький	чорнесенький
зеленѣхонький	зеленесенький
желтѣхонький	жовтесенький
синюшенький	синісінський
зеленюшенький	зеленісінський
краснюшенький	червонісінський
белѣхонький	білюсінський
зеленѣхонький	зеленюсінський

Для творення прикметників використовують префікси іншомовного походження, які характерні також для іменникового словотвору: *екстра-, ультра-*. Наприклад: (рос.) *ультракрасный, экстражелтый* – (укр.) *ультрачервоний, екстражовтий*.

Префікс *пре-* в російській та українській мовах слугує для творення якісних прикметників зі значенням інтенсивності колірної ознаки, що виявляється більшою чи меншою мірою:

Російська мова	Українська мова
<i>красный-прекрасный</i>	пречервоний
белый-пребелый	пребілий
черный-пречерный	пречорний
желтый-прежелтый	прежовтий
фиолетовый-префиолетовый	префіолетовий
голубой-преголубой	преголубий
зеленый-презеленый	презелений
синий-пресиний	пресиний

Отож під час перекладу якісних прикметників-кольороназв спостерігаються відмінності у суфіксах: значення різних ступенів вияву ознаки виражається у російській мові суфіксами *-еньк-, -оньк-, -юсеньк-*, а в українській – суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*.

Проблеми символічної семантики кольору постійно привертають увагу сучасних етнографів, мистецтвознавців, мовоз-

навців [17, с. 54]. Так, мовні концепти кольору в зіставному аспекті досліджує Г. Яворська [19, с. 18–19].

Переосмислення семантики основних кольорів у зв'язку зі звичними поняттями, явищами широко відображено в узагальнено-образній системі фразеологізмів, яка формувалася під впливом етнокультурних чинників і свідчить про рівень свідомого відображення дійсності. Колірна лексика як структурний компонент фразеологічної моделі світу слугує дієвим засобом формування змісту цієї моделі: наприклад, (рос.) *седые времена* – (укр.) *сива давнина*, тобто «дуже давні часи»; (рос.) *синий как пуп* – (укр.) *як пуп синій*, тобто «який дуже посинів (від холоду, нездужання, злості)»; (рос.) *черное дело* – (укр.) *чорне діло*, тобто «підступна, брудна справа, що викликає загальний осуд» [14, с. 489].

У фраземах найчастіше вживаються *чорний* і *білий* кольори. Прикметник *чорний* (синонім *темний*) у свідомості народу опозитивний до *білий* (синонім *світлий*). Згадаймо поняття *біла магія* і *чорна магія* або міфологічні образи Білобога і Чорнобога. У Т. Шевченка читаємо: (рос.) «*Закрыла черная туча ту белую тучу*» – (укр.) «*Заступила чорна хмара та білу хмару*». Як антонімічні ці назви функціонують і у фразеологізмах, пор.: (рос.) *выдавать черное за белое* – (укр.) *видати чорне за біле*, тобто «витлумачити що-небудь не так, як у дійсності, а навпаки»; (рос.) *черным по белому (написано)* – (укр.) *чорним по білому (написано)*, тобто «ясно, виразно, зрозуміло» [1, с. 57; 16].

Значення таких зворотів зумовлюється вторинною лексико-граматичною семантикою назв *чорної* і *білої* барви в комплексі всього вислову. Переклад цих прикметників-кольороназв із російської українською мовою здійснюється через повний еквівалент.

Оцінка *білого* – *білого* кольору, що передана у фразеологізмах, не завжди однозначна та пов'язана з позитивними асоціаціями, як, скажімо, у сполученні з іменниками *день, світ*: фразема (рос.) *белый свет* – (укр.) *білий світ* означає «усе навколишнє, предмети, явища природи, соціальне становище»; (рос.) *на белом свете* – (укр.) *на білому світі*, тобто «на землі, серед людей»; (рос.) *серед белого дня* – (укр.) *серед білого дня*, тобто «вдень, повсякчас», але дієслово *нудити* вносить до фразеологізму негативне емоційне забарвлення, пор.: (рос.) *белым светом тужить* – (укр.) *білим світом нудити, серед білого дня нудити*, тобто «не знаходити собі місця, не бачити сенсу життя». З негативним підтекстом сприймаються й інші фразеологізми, у яких на позначення докору вживається кольороназва *білий*: (рос.) *белая горячка* – (укр.) *біла горячка*, тобто «гостре психічне захворювання, що настає після довготривалого пияцтва і супроводжується маренням, галюцинаціями хворого»; (рос.) *белое пятно* – (укр.) *біла пляма*, тобто «щось недосліджене, невідоме»; шити білими нитками, тобто «робити що-небудь невміло, невдало, незграбно» [9, с. 57; 20].

Напевно, невідповідність між позитивним асоціативним полем *білого* кольору й узагальнено-образним значенням деяких фразеологізмів, у складі яких є ця кольороназва, певною мірою зумовлюється домінуванням значення граматичного центру, колірна лексика при цьому доповнює переосмислене лексичне значення стрижневого слова [2, с. 18–19; 20].

В основі кольороназви як компонента фразеологізму відображається характер сприйняття виразних ознак і зв'язків певного предмета, явища з іншими реаліями, рівень народного досвіду в пізнанні світу [4, 19; 20]. Наприклад, вираз (рос.)

держать в черном теле – (укр.) *тримати в чорному тілі*, тобто «обходитися з ким-небудь суворо, гнобити його, погано годуючи й одягаючи», слугує виразом глибоких внутрішніх зв'язків між значенням чорного кольору і способом життя; семантика кольороназви, що удокладноє основну думку, переосмислилась й набула нових специфічних рис та властивостей. Переклад цієї фрази здійснюється методом калькування через повний еквівалент [20].

Зіставлення ознаки чорного кольору і тяжких хвилин у житті покладено в основу фразеологізму (рос.) *на черный день* – (укр.) *на чорну годину* як символу крайньої матеріальної скрути. Коли говорять про *чорну годину* (*чорний день*), то мають на увазі не колір, а щось набагато глибше, дещо соціальне.

Більшої образності й конкретності набуває ознака колірної лексики у фразеологізмах, побудованих на порівнянні, пор.: (рос.) *белый как мел* – (укр.) *білий як крейда*, тобто «пополотнілий, зблідлий»; (рос.) *работать как черный вол* – (укр.) *працювати як чорний віл*, тобто «багато працювати»; (рос.) *черный как семь галок* – (укр.) *чорний як сім галок*, тобто «дуже чорний», із синонімічним значенням – (рос.) *черный как смоль*, *желтый как желток*, *красный как жар*, *синий как сирень* – (укр.) *чорний як смола*, *жовтий як жовток*, *червоний як жар*, *синій як бузок* та ін. [6, с. 289].

Наведені приклади свідчать, що прикметники-кольороназви в складі фразеологічного цілого відображують синтез логіко-інтуїтивних форм і способів пізнання світу. Самі по собі та в мовленні назви кольорів викликають індивідуальні асоціації, які залежать від настрою, життєвого досвіду, рівня розвитку, культури тощо. Проте тематичне поле вражень для носіїв мови, як правило, збігається. Найбільше асоціацій, наповнених різним емоційним змістом, викликають «сонячні, або гарячі» кольори: (рос.) *красный*, *желтый*, *оранжевый* – (укр.) *червоний*, *жовтий*, *помаранчевий* (*жовтогарячий*), а також нейтральні. Так, скажімо, у свідомості більшості людей *красный* – *червоний* колір часто-густо асоціюється з такими явищами і поняттями, як кров, вогонь, мак, війна, тюльпан, енергія, захід і схід сонця, тепле літо, літнє сонце, мова, романтика, кохання, дружба, щастя, пристрасть, упевненість, злість; *желтый* – *жовтий* нагадує літо, сонце, сонячний день, вогонь, віск, золото, осінь, пісок, жито, пшеницю, радість, щастя; *оранжевый* – *помаранчевий* пов'язується з революцією, заходом сонця, світанком, літом, вогнем, апельсином, красою осені, щастям, радістю, сміливістю; *зеленый* – *зелений* асоціюється з природою (ліс, листя, трава, гай, поле), весною, теплом, свіжістю, молодістю, радістю, спокоєм; *голубой* – *блакитний* – це колір неба, простору, волі, радості, легкості на душі; *синий* – *синій* викликає образи неба, моря, річки, волошок, холоду, божевілля; *фиолетовый* – *фіолетовий* створює такі враження, як-от *космос*, *фіалки*, *бузок*, *книжка*, *містика*, *неприємна новина*, *хвороба*, *самотність*, *сон*; *белый* – *білий* – сніг, день, хмарини, зима, пір'я, рай, світло, крейда, втішений цвіт, чистота, свято, ангел, життя, доброта, мир, злагода, праведність; *черный* – *чорний* – це ніч, земля, війна, неволя, пекло, темрява, хмара, тасмниця, нещастя, сум, смуток, убогість, смерть [20].

Дослідники зазначають, що асоціативний підхід до визначення семантики мовних засобів має практичне значення і для розвитку мовленнєво-мислительної діяльності людини. Розуміння символіки колірної лексики відіграє важливу роль у пізнанні образного змісту фразеологізмів, до складу яких вона

входить. Це можна простежити на прикладі вживання у стійких зворотах *червоного* кольору як смислового центру. В одних фразеологізмах він асоціюється з чимось основним у реальній дійсності: (рос.) *красный угол* – (укр.) *червоний куток* – *приміщення в будинку громадського користування, відведене для культурно-освітньої роботи*; *місце в домі, де міститься обєріг, головна святиня дому – ікона*; (рос.) *проходить красной нитью* – (укр.) *проходити червоною ниткою* – *бути основним, провідним у чому-небудь*; (рос.) *красная как ягода*, *красная как роза* – (укр.) *червона як ягода*, *червона як троянда* – *наскрізь проїматися що-небудь або бути гарним, ефектним* [10, 85; 20].

В інших фраземах образне значення червоного кольору пов'язується з негативною аксіологічністю: (рос.) *красного петуха пускать* – (укр.) *червоного півня (козуга) пускати*, тобто «підпалювати, знищувати пожежею, помститися»; (рос.) *красный как рак* – (укр.) *червоний як рак*, тобто «багровий від сорому, гніву» [9, с. 36; 20]; (рос.) *«Красные, как будто в крови макнутые, черешни пламенем горели на солнце. Земля под ними была покрыта красными листьями и аела, как политая свежей кровью»* – (укр.) *«Червоні, як у кров умочені, черешні полум'ям горіли на сонці. Земля під ними була вкрита червоним листом і червоніла, як полита свіжою кров'ю»* (М. Коцюбинський). У цьому реченні якісний прикметник *красный* – *червоний* перекладено методом калькування повним еквівалентом [20].

Російський композит *красно-желтый* перекладається українською мовою як *червоно-жовтий*, тобто *рижий* – *рудий*, колір вмотивовує значення фразеологізму (рос.) *ни рыжей мыши* – (укр.) *ані рудої миші*, тобто «безлюдно, зовсім пусто», оскільки миші мають переважно сірий колір.

На позначення *світло-червоного* кольору вживається лексема *рожевий*, що є символом чогось приємного, бажаного або нездійсненого (*розовые мечты* – *рожеві мрії*). Переносне значення з негативно забарвленим відтінком фальші простежується в синонімічних висловах: (рос.) *видеть в розовом цвете* – (укр.) *бачити в рожевому світлі*, тобто «ідеалізувати що-небудь, не помічати чийх-небудь помилок, вад»; (рос.) *розовые очки* – (укр.) *рожеві окуляри* – «фальшиве сприймання дійсності, коли хто-небудь прагне, всупереч фактам, бачити в ній тільки позитивне».

За символічним значенням *розовый* – *рожевий* колір близький до *голубого* – *голубого*, що уособлює химерний ідеал. *Голубий* колір у багатьох країнах був символом доблесті та сановитості, пор. назва ордена Голубої Підв'язки в Англії. У вислові (рос.) *голубая кровь* – (укр.) *блакитна (голуба) кров*, тобто «про дворянське, аристократичне походження кого-небудь», передано негативне ставлення народу до панівних верств населення, пор.: «...*что ж, недарма люди кажут, что в панів і кров блакитна...*» [19, 17].

Розглянемо фразеомутовувальні можливості назви *синього* кольору та особливості перекладу прикметників, які позначають цей колір: (рос.) *синий чулок* – (укр.) *синя панчоха* – так зневажливо називають «сухощаву, неприємну, чванливу жінку, що втратила чарівність, цілком віддалася науковим інтересам, книжкам»; (рос.) *бедный, аж синий* – (укр.) *бідний, аж синій*, тобто «дуже бідний»; *сини мундиры* – *жандарми, які в дореволюційній Росії носили мундири синього кольору*). Для наведених прикладів характерна вмотивованість фразеологічного значення. Фрази з якісним прикметником *синій* перекладено методом калькування повним еквівалентом. При перекладі фрази

(рос.) *синий чулок* – (укр.) *синя панчоха* відбулась морфологічна трансформація у роді: чоловічий рід *синий чулок* змінено на жіночий рід *синя панчоха*, також зміни відбулись у закінченнях **-ий** (*синий*) – **-я** (*синя*).

Щоб передати власне не колір, а тип забарвлення, вживається лексема **рябий**. У давнину носіям цього забарвлення приписували ознаки сакральності, знак обраності (наприклад, святенністю наділялася *ряба курка*, що відображено в деяких замовляннях [5, с. 376]). Можливо, елементи народних вірувань у цей тип забарвлення знайшли відображення в словосполученні *ряба кобила*, яке покладено в основу фразеологізму (рос.) *рассказывает сон рябой кобылы* – (укр.) *розказувати сон рябої кобили* й образно збагатило його узагальнене переносне значення: сон рябої кобили – «якесь нісенітниця, щось недоречне». Звичайно, ніхто не може знати, що сниться кобилі, до того ж *рябий*, звідси й значення фрази «говорити неправду», *вигадувати*», пор.: *Сон рябої кобили* все це, – каже він (О. Гончар). *Рябої кобили сон*. Ото ще говорить! *Рябої кобили сон розказує* (Укр. присл.).

У таких фразеологізмах, як (рос.) *белый стих* – (укр.) *білий вірш*, тобто «вірш без рим», (рос.) *зеленый змей* – (укр.) *зелений змії*, тобто «горілка», *напитися до зеленого змія* – «до нестями сп'яніти»; (рос.) *желтая пресса* – (укр.) *жовта преса*, тобто «продажні періодичні видання», відбито давні когнітивні процеси. Подібні вислови мають затемнену внутрішню форму, значення їх частково або повністю втратили мотиваційний зв'язок із семантикою колірної лексики. Досліджувані якісні прикметники *рябая* – *ряба*, *белый* – *біла*, які позначають кольороназви, перекладаються методом калькування з елементами транслітерації повним еквівалентом.

Отже, використання колірної лексики у фраземах зумовлюється особливостями образного світосприйняття. Проте смислова структура в таких фразеологізмах ускладнюється за рахунок поєднання образності й узагальненого значення, що слугує вираженням внутрішнього світу носіїв мови, їхнього менталітету, багатовікового досвіду народу. Назви кольорів відіграють важливу роль у створенні образів, різнобарвних зорових картин у свідомості реципієнта. Реалізація образної природи кольороназв у мовленні зумовлюється потенційними можливостями рідної мови, її художньо-естетичною і пізнавально-інформативною функціями [3, с. 263].

Значення фразеологічних зворотів, до складу яких входить колірна лексика, увиразнюється з більшою художньою силою у прислів'ях: (рос.) «*В темноте все белое кажется черным*», «*Пропал, как рыжий мышенок*» («*Разбежались, как рыжие мыши*»), «*Рассказал Мирон рябой кобылы сон*» – (укр.) «*У темряві все біле здається чорним*», «*Пропав, як руда миша*» («*Розтеклися, як руді миші*»), «*Рассказав Мирон рябої кобили сон*», напр.: *Одне – там, друге – там, розтеклися, як ті руді миші*. *Баба засмутилася зовсім й мовчки витирала сльози*. (М. Грушевський. Перехожі). З'ясовуючи смисл такого типу паремій, треба враховувати значення відповідних компонентів – слів і фразеологізмів [13, с. 254]. Російські якісні прикметники-кольороназви, що вжиті у фразеологізмах, перекладаються українською мовою методом калькування з елементами транскрибування. Так, Д. Білоус, пояснюючи в поезії «Зелена вулиця» значення фразеологізму *давати зелену вулицю* – «пропускати без затримок, поза всякою чергою», розкриває внутрішню природу образного мислення народу:

Російська мова

Зеленая улица!
Как подоспел –
пожалуйста езжай, дается
полная возможность; и в
переносном значении этих
слов – *широкая, свободная и
ровная дорога* [8, с. 152].

Українська мова

*Зелена вулиця! Як підоспів –
будь ласка, їдь, дається
повна змога;
у переноснім значенні цих
слів –
широка, вільна і пряма
дорога*

Тенденція мовленнєвого вибору колірної лексики спостерігається також у крилатих висловах, що збагачують нашу мову: (рос.) *белая ворона* – (укр.) *біла ворона*, тобто «незвичайна людина і рідкісне явище (вислів римського поета Ювенала)»; (рос.) *синяя птица* – (укр.) *синій птах*, тобто «казковий символ невлімового щастя (за назвою п'єси М. Метерлінка)»; (рос.) *теория, друг мой, серая, но древо жизни зелено* – (укр.) *теорія, друже мій, сіра, та дерево життя зелене* (з трагедії Й. В. Гете «Фауст»); (рос.) *зачем мне брови черные* – (укр.) *нащо мені чорні брови* (з поезії Т. Шевченка «Дума») та ін. [11, 476]. Як бачимо, використання колірної лексики в наведених сталих словесних формулах допомагає образному вираженню глибокої філософії життя.

Фрази з якісним прикметниками *белая* – *біла*, *серая* – *сіра*, *черный* – *чорний*, *синий* – *синій* можна перекладати методом калькування з елементами транслітерації через повний еквівалент. На особливу увагу заслуговують образи, утворювані за допомогою колірної лексики у фразеологічних висловах комунікативного типу. Аналіз відповідного матеріалу показує, що у прислів'ях і приказках використовується відносно невеликий спектр кольорів, за частотою вжитку це кольороназви **білий**, **чорний** і **червоний**.

В основі семантичної опозиції мовного моделювання картин світу крізь призму «**добре** – **погано**» вживають переважно **білий** і **чорний** кольори. Наприклад, (рос.) «*С черной кошки белой не сделаешь*», «*Ворона и за море летала, и все черная возвращалась*» – (укр.) «*З чорної кішки білої не зробиши*», «*Ворона й за море літала, та все чорна вертала*» [1, с. 101] свідчать про того, хто вже не зміниться у кращий бік, хоч би що для цього робив. Образне наповнення таких прислів'їв, ужитих у переносному значенні, створюється на основі спостережень за світом птахів, тварин, звички і поведінка яких, часто нагадують риси характеру людей, кольороназва при цьому допомагає відобразити специфіку душі крізь призму енергетики кольору.

У прислів'ях (рос.) «*На черной земле белый хлеб родит*» – (укр.) «*На чорній землі білий хліб родить*» (варіанти: «*Земля чорна, а хліб білий родить*», «*Чорна нива білий хліб родить*»), «*У коваля руки чорні, а хліб білий*» опозиційні прикметники **чорний** як символ плідної землі, тяжкої праці і **білий** як вираз чистого життєстверджувального початку підсилюють основну думку висловів, що передають життєві істини, мудрість народу. Зовсім по-іншому, з негативним підтекстом, сприймається назва чорного кольору під час характеристики моральних недоліків людини (рос.) «*Руки белые, а совесть черна*» – (укр.) «*Руки білі, а сумління чорне*».

Якісні прикметники-кольороназви *черней* – *чорний* та *белый* – *білий* перекладають повним еквівалентом з елементами транслітерації. Кольороназви як у російській, так і в українській мовах не лише утлумачують життєві реалії, але й надають їм символічного смислового обрамлення.

Викриваючи людські вади, народ у приказці (рос.) *Дурак красному рад* – (укр.) «*Дурень червоному радий*» [16, с. 484] стверджує, що головне не зовнішній ефект, із чим асоціюється **червоний колір, пор.:** (рос.) *Что красное, то прекрасное; что сладкое, то хорошио* – (укр.) «*Що червоне, то красне; що солодке, то добре*», а внутрішнє наповнення. Образне переосмислення червоного кольору з жовтим відтінком покладено в основу паремії (рос.) «*Рыжий дед – рыжий внук*» – (укр.) «*Руді батьки – руді діти*». Оскільки лексема *рижий* – *рудий* у свідомості народу має негативне забарвлення (зневажливе ставлення до носіїв цього кольору передане у висловах (рос.) «*рыжий как собака*», «на, *рыжий*, пасхи, чтобы и ты святки знал») – (укр.) «*рудий як собака*», «на, *рудий*, паски, щоб і ти святки знав»), то лексичне значення цієї назви відповідно конкретизує думку: *які батьки, такі й діти*.

Використання кольороназв у пареміях зумовлюється особливостями логіко-інтуїтивного мислення, естетичного світовідчуття і світорозуміння народу: (рос.) «*Зеленый виноград не сладкий, а молодой ум – не крепок*» – (укр.) «*Зелений виноград не солодкий, а молодий розум – не міцний*» (асоціативне зіставлення зеленого кольору з молодістю); (рос.) «*Пожелалось казаку зеленого чеснока*» – (укр.) «*Забажалося козаку зеленого часнику*» (либонь, дівочької краси); (рос.) «*Серое, как тот боров серый толстый*» – (укр.) «*Сіре, як той кнур сірий товстий*» (тобто, свиня свинею).

Проте основну кількість відтінкових кольоропозначень становлять прикметники-композиції:

Російська мова	Українська мова
<i>Желто-серой пылью туча</i> <i>Надвигалась на крайние дворы</i> <i>Как гремячая гадюка сверху напоззала...</i> (О. Масенко) [8, с. 270].	Жовто-сірого порошу туча Насувалась на крайні двори, Як гримуча гадюка зверху наповзала...

Такі композиції характеризують різнозабарвлені предмети: (рос.) *желто-голубые полосы на небе* – (укр.) *блакитно-жовті смуги на небі*; (рос.) *черно-желтая поволока* – (укр.) *чорно-жовта поволока*.

До цієї групи належить більшість трьох основних прикметників на позначення кольорів, як-от: (рос.) *желто-бело-красные крылья* – (укр.) *жовто-біло-червоні крила*; (рос.) *желто-красные вагоны* – (укр.) *жовто-червоні вагони*. Проте там, де можна було б ужити такі складні прикметники, віддається перевага більш поетичному детальному опису, наприклад, не (рос.) *желто-оранжево-розово-красное небо* – (укр.) *жовто-жовтогарячо-рожево-червоне небо*, а (рос.) «*Небо как будто вспыхнуло, горит ясными чистыми цветами. Широкие полосы чистого желтого, оранжевого, розового, а внизу красного цвета аж лоснятся*» – (укр.) «*Небо наче зайнялося, горить ясними чистими кольорами. Широкі смуги чистого жовтого, жовтогарячого, рожевого, а внизу червоного кольору аж лиснять*» (І. Нечуй-Левицький).

Серед прийомів поетичного живопису словоскладання посідає чільне місце. Складні кольороназви – традиційні, установлені і свіжі, несподівані – здатні описати широку гаму кольорів і відтінків, всю неповторну красу навколишнього світу, де в сонячному саяві (рос.) «*Ясно лоснится желто-зеленое пятно мелкой, деликатной, мяжкой, как бархат, осоки вокруг*

маленького ручейка, вроде бы только что омытой дождем. За ручьем зеленеет длинная полоса темно-зеленая; на ней, вроде бы умышленно посеянная, алеет кроваво-красными каплями смолка, кое-где перемешанная с золотисто-желтыми блестящими цветочками, которые любят расти на низине и на мочарах» – (укр.) «*Ясно лиснить жовто-зелена пляма дрібненької, делікатної, м'якої, як оксамит, осоки коло маленького поточка, неначе тільки що покроплена дощем. За поточком зеленіє подовжаста смуга темно-зелена; на їй, неначе зумисне посіяна, червоніє кроваво-червоними краплями смілка, де-не-де перемішана з золото-жовтими блискучими квіточками, що люблять рости на низині та на мочарах*» (І. Нечуй-Левицький).

Переклад зазначених складних якісних прикметників здійснюється методом калькування з елементами транслітерації та транскрибування. Гармонія барв із м'якими переходами (зелених – зелених і желтых – жовтих) відтінків досягається поєднанням назв основних кольорів спектру, а яскраві вкраплення підкреслюються якісними прикметниками.

Символічна семантика колірної лексики у складі фразеологізмів та творів художньої літератури переосмислюється згідно до образної природи виражальних засобів – фразеологічного та лінгвостилістичного. При цьому встановлено, що існує зв'язок між фразеологічним значенням в цілому і значенням окремих слів-компонентів, серед яких є й кольороназви.

Висновки. Для сучасних східнослов'янських мов показові ті самі лексико-граматичні класи слів, які мають майже однаково систему словозміни і словотворення. У східнослов'янських мовах збереглися й набули подальшого розвитку спільні граматичні категорії роду, числа, особи, часу, виду тощо. Однак спостерігаються і певні зміни в кожній зі слов'янських мов, у тому числі й російській та українській, що позначається під час перекладу з однієї мови іншою.

Під час перекладу речень із якісними прикметниками з російської мови українською вдаються до лексичних і морфологічних трансформацій, до калькування з елементами транслітерації та транскрибування, зміни суфіксів, префіксів та закінчень.

Перспектива подальшого дослідження особливостей перекладу кольороназв у площині близькоспоріднених мов сприятиме викриттю емоційно-чуттєвої сфери, інтелекту, духовного збагачування внутрішнього світу людини тієї чи тієї національної культури.

Література:

1. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. Ростов-на-Дону, 1964. 152 с.
2. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Рад. шк., 1959. 308 с.
3. Баранникова Л.И. Введение в языкознание : учеб. пособие для филологических факультетов ун-тов. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1973. 385 с.
4. Вихованець І.Р. Таїна слова. Київ : Рад. шк., 1990. 284 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Київ : Рад. шк., 1982. 208 с.
6. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматики української та російської мов. Київ, 1989. 526 с.
7. Зарицький М.С. Переклад: створення та редагування. Київ : Парламентське вид-во, 2004. 120 с.

8. Ижакевич Г.П. Хрестоматия по русской литературе XIX–XX века. Киев, 1990. 841 с.
9. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. Київ : Рад. шк., 1991. 287 с.
10. Кононенко І.В. Прикметник у слов'янських мовах. *Мовознавство*. № 6. 2009. С. 84–86.
11. Маслов Ю.С. Введение в языкознание : учеб. для филолог. спец. вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Высшая шк., 1987. 272 с.
12. Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. Москва : Советская энциклопедия, 1968. 543 с.
13. Немченко В.М. Современный русский язык. Словообразование. Москва : Высшая шк., 1984. 255 с.
14. Русская грамматика : в 2-х т. / редкол.: Н.Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва : Наука, 1980. Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н.С. Авилова, А.В. Бондаренко, Е.А. Брызгунова и др. 783 с.
15. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» імені М.П. Бажана, 2007. 856 с.
16. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. Київ : Вища шк., 1984. Т. 1. 303 с.; Т. 2. 384 с.
17. Фрідрак В.Б. Веселкове різнобарв'я. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 10. С. 51–55.
18. Шанский Н.М. Русский язык на «отлично». Ростов н/Д, 1998. 576 с.
19. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 42–50.
20. Кучерук О. Образна природа семантики кольороназв в українських фразеологізмах. URL: http://eprints.zu.edu.ua/22517/1/Оксна_КУЧЕРУК_Образна_природа.PDF.

Shepel Yu. About the features of the translation of quality adjectives with the meaning of color from Russian language to Ukrainian

Summary. The article is devoted to the coverage of one of the urgent problems in translation studies, namely the translation of quality adjectives from Russian into Ukrainian. In the course of the study, the semantic-structural potential of qualitative adjectives, in particular, color terms, and certain features of their translation from closely related languages

were analyzed. The purpose of the article is to determine the peculiarities of the translation of the qualitative adjectives of the Russian language into Ukrainian, the level of preservation of the author's concept and the description of the morphological transformations of sentences with qualitative adjectives when translating works of Russian literature. The object of the research is the phenomenon of translation of closely related languages, in particular, qualitative adjectives. The subject of the study was the ways of reproducing quality adjectives to indicate the color of the Russian language when translating them into Ukrainian. The study of the semantics of qualitative adjectives concerns the general categorical nature of adjectives as a class of words with the characteristic dominant characteristic, demonstrating the abstractness and analyticism of human mental activity, due to which the trait is solved separately from the referent. The identification and analysis of the patterns of semantic-grammatical structure of qualitative adjectives is carried out on the material of the Ukrainian and Russian languages when translating literary texts. The study found that 95% of sentences with quality adjectives are translated by the full equivalent, which confirmed closely related Russian and Ukrainian languages. As a result of the analysis, it was established that the general grammatical categories of gender, number, person, time, type, and so on, were preserved and further developed in the East Slavic languages. However, there are certain changes in each of the Slavic languages, including Russian and Ukrainian, which affects the translation from one language to another. When translating sentences with qualitative adjectives from Russian into Ukrainian, they resort to lexical and morphological transformations, to tracing with elements of transliteration and transcription, changes of suffixes, prefixes and endings. That is, there is a transformation of the language signs of the text of the original into the language signs of the translated text. Translation is reduced to the reproduction in the language of translation of the meaning, meaning, content of the language characters of the original. So, the form of a linguistic sign, a word in the translated text reproduces the meaning of words in the original text.

Key words: original speech, translated text speech, color name, equivalent, lexical and morphological transformations, degrees of comparison.